

Eski mîmârîde iç havuzlar

ALİDOST ERTUĞRUL

FENG Shui düşüncesine göre, bir ev bulunduğu yere bağlı olarak havuza, ırmağa ya da denize bakmalıdır. Feng Shui'ye göre suyun niteliği de çok önemlidir. Su temiz, canlı ve aktif olmalıdır, enerji taşımalıdır. Evlere yapılan havuzlar iyi Feng Shui'dir ve evde yaşayanların başarıya ulaşmalarına yardımcı olur. Ancak havuzun ve suyun bu enerjisi, suyun temiz ve taze olmasına bağlıdır, bunun göstergesi de suyun içinde yaşayan balıklardır. Schumm'un ifâdesiyle (2004), Feng Shui'ye göre yapılarda suyun varlığı bizleri sâkinleştirir, korkuları uzaklaştırır, insanlar arasında güven duygusunu ve iletişimi kuvvetlendirir. Benzer şekilde Hinduizm de suyun temizleyici gücüne inanmış, Hindû kutsal alanları nehir, deniz vb su kenarlarına konumlandırmışlardır. Hindûlar, özellikle, kutsal kabul edilen nehirlerin büyük dengeleyici olduğuna inanmaktadırlar.

Yaşadığımız coğrafyada ise meseleye İslâm dîninin temellendirdiği derinlikli,

kozmozolojik bakış hâkimdir. En başta, fizikî ve mânevî temizliği birbirinin tamamlayıcısı kabul eden İslâmî yaklaşımda su her iki boyutun da başat arındırıcısıdır. Bu nedenle de saygı duyulan, yüce ve mukaddes mânâlarına gelen, aynı zamanda Allâh'ın güzel isimleri arasında yer alan "Aziz" kelimesi suyun nitelikleriyle özdeşleştirilmiştir. Müslümanlar, cennette "Havz-ı Kevser" adı verilen mukaddes suyun başında Hz. Peygamber ile bir araya gelmenin özlemiyle yanıp tutuşurlar. Bu inanışın maddî dünyadaki zarîf yansımalarını, gündelik hayatta kullandığımız havuz ve selsebil benzeri mîmârî elemanların anlam muhtevâsında görebiliriz. Ölümden sonraki sonsuz hayatta, Müslümanlara bahşedileceği vâdedilen cennet bahçelerinin ve Kevser havuzunun manevî yolu nasıl dünyâdan geçiyor ise onların görünmeyen âlemdeki yansımaları da mîmarların, sanatçıların tasavvurundan geçip taşlara, mermerlere dökülerek âdetâ bu dünyâda cisimleşiyor.

İslâm medeniyetinin kapsadığı coğrafyalarda suyla birlikte gelişen bir

mîmârînin varlığı fonksiyonelliği ve zarâfetiyle hemen dikkati çeker. Câmî ve mescitlerin bahçelerindeki havuz ve şadırvanlar, sokak köşelerindeki çeşmeler, büyük küçük külliyelerin tamamlayıcı birimi hamamlar bu başlık altında akla gelmektedir. Orta Asya şehirlerinden, İran ve Ortadoğu şehirlerine, Kuzey Afrika'dan Endülü's'e ve Anadolu coğrafyasına kadar bütün yerlerde, başta yöneticilere âit saray ve köşkler olmak üzere ülkenin zenginliğine ve coğrâfi durumuna bağlı olarak daha sıradan insanların yaşam alanları olan diğer sivil mîmarlık ürünü bütün yapılara değin, suyla ilişkili mîmârî elemanlar yaygın şekilde kullanılmıştır. Mîmârî kültürü günümüzde yaşadığımız ülkelerin coğrâfi sınırları kadar keskin çizmek mümkün olmasa da bu sınırlarla konuyu tartışmak mümkündür. Yazının bundan sonraki bölümünde, özellikle günümüzde yaşadığımız Anadolu coğrafyası sivil mîmarlık ürünü yapılarında suyun kullanımı üzerinde durmaya çalışacağız.

Yaşadığımız ülke içerisinde, farklı coğrafyalarda farklı iklimler yaşanmak-

Havuzlu ev, Endülüs.

tadır. Bu şehirlerdeki yaşam alanlarında farklı koşullara bağlı olarak değişik mîmârî biçimlenişler ortaya çıkmıştır. İklimin kuru ve sıcak olduğu Güneydoğu, İç Anadolu gibi bölgelerde nem istenirken, tersine nemli Akdeniz çevresindeki yerleşimlerde nemi azaltacak hava akımını arttırmayı amaçlayan mîmârî çözümler geliştirilmiştir. Yapılarda suya ilişkin kullanılacak detaylar da hep bu zihniyetin izlerini taşımaktadır. İklimi sıcak ve kuru bölgelerde kullanılan havuzlar nemlendirme ve ses etkilerini dikkate alırken, nemli bölgelerde daha çok ses vermesi düşünülen küçük boyutlu havuzlar yapılmıştır. Özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan şehirler, iklimin aşırı sıcak ve açık alanda geçirilen zamânın fazla olduğu yerleşim birimleridir. Buna göre, mîmârî biçimleniş de hep bu iklimsel koşula bağlı olmuştur. Sıcaklığın fazla olduğu bu coğrafyada su, kuzey bölgelere göre daha da kıymetli olmuştur. Kullanıcıların güneşte çok kalmamaları beklendiğinden, mîmârîde gölgeli alanlar oluşturulmaya çalışılmıştır. Eyvan adı verilen üç tarafı kapalı bir tarafı açık mekânsal çözümler sayesinde, yarı açık mekân ihtiyacı giderilmiştir. Şehirde şehire eyvânın kullanımı da farklılıklar göstermektedir. Geleneksel yerleşim-

lerde konut yapıları bulunduğu konuma göre suyla farklı ilişkiler geliştirmiştir. Evlerin su ihtiyacını gidermek için bâzı bölgelerde yapıların içerisine sarnıçlar ve kuyular yapılmıştır. Akarsu, kaynak suyu imkânı bulunan yerlerde suyun yapı ve bahçe içerisinde akması temin edilmiştir. Yapıların, özellikle yazın kullanılan bölümlerine suyun serinletici, dinlendirici etkilerinden yararlanmak için çeşitli havuz ve selsebil düzenlemeleri yapılmıştır. Suyun temîninde güçlük yaşanan yerlerde ise su ihtiyacı ortak kullanıma sunulan mahalle çeşmelerinden giderilmiştir.

Bu bilgiler ışığında, meselâ Mardin örneğinden hareketle diyebiliriz ki iklimin hayli sıcak olması yanında, topografyasının da eğimli oluşu kentin oluşumunu ve kentteki yapıların biçimlenişini etkilemiştir. Suyun da görece az olduğu bu coğrafyada yer altı su kaynakları ve yağışlı mevsimlerde toplanan su, büyük önem taşımaktadır. Mardin'in içinde yer alan anıt eserler, büyük konaklar ile şehrin sayfiyesi sayılabilecek alanda yer alan kasır yapıları, su mîmârîsinin güzel örneklerini barındırmaktadır. Artuklu devrinden itibaren kullanılarak günümüze gelen teknik uygulamayla, eğimli arâzide yer alan eyvanlı hacimlerin içerisinden

akıtılan su eyvan önündeki havuza dolmaktadır. Sıcak yaz aylarında Mardin çevresinde selsebil olarak adlandırılan çeşmeden akan su, oluşturduğu nem ile çevreyi serinletmekte, selsebilden akan suyun sesi de insanlara dinginlik vermektedir. Mîmârî terminolojide daha geniş tanımlamalara imkân veren "kasır" kelimesi, Mardin halk dilinde şehrin sayfiyesi sayılabilecek alanlarda yer alan selsebili eyvanları ve havuzlu yapıları tanımlamakta kullanılmaktadır. Mardin'in içindeki başta Ulu Câmi olmak üzere, Zinciriye, Kâsımiye Med-

reseleri ile diğer anıtsal eserler ve pek çok konakta da benzer düzenlemeler yer almaktadır. Eyvanlardan suyun çıktığı selsebiller ile suyun toplandığı havuzlar, neredeyse her yapıda birbirinden farklı özellikler göstermektedir.

Topografya olarak Mardin'den daha düz olan Diyarbakır'da da Mardin'e benzer yönler bulunmakla birlikte, şehrin tamâmen kendine özgü niteliklerinden söz etmek mümkündür. Diyarbakır'da târihsel olarak en eski ve özgün örneklerden biri İç Kale'de yer alan Artuklu sarayının kazılarında orta-

ya çıkan havuzdur. Dîvanhâne bölümü olduğu düşünülen mekânda eyvanların ortasında yer alan havuz kalıntısının altında üzerinde balık resimleri bulunan çiniler bulunmuştur. Eyvanların ortasına konulan zemînde dahi suya gönderme yapan bir havuzun varlığı ilginçtir. Diyarbakır Sur içinde yer alan sivil mîmârî örnekleri, bölgede suyun mîmârîyle nasıl uyumlu kullanıldığına dâir çarpıcı detaylar içerir. Sur içinde yer alan bahçeli evlerin eyvan ve revaklarında farklı düzenlemeler dikkati çekmektedir. Söz konusu evler,

yüksek duvarların içinde su kuyusu, eyvan ve havuzu ile kendine özgü zengin düzenlemelere sâhiptir. Diyarbakır evlerinde havuzun kullanımı ile ilgili üç tür düzene rastlanmaktadır. Birincisi; avlunun ortasına konumlandırılmış fiskeyeli havuz yöntemidir. Bunu en güzel örneklerinden biri harem ve selâmlık bölümlerinden oluşan Behrampaşa Konağı'ndaki düzenlemedir. Yapının her iki bölümünün ortasında yer alan avlulara avlunun büyüklüğüyle orantılı olarak havuzlar yerleştirilmiştir. Bir diğer düzenleme ise Ziya Gökalp Müze Evi'nde olduğu gibi, revakların altında kullanılan havuz tekniğidir. Son örneğe ise Gazi Paşa Köşkü gibi yapılarda tesâdüf edilmektedir; kullanımının bütün bu uygulamalardan daha eski olduğu düşünülen, bu gibi yapılar Mardin'deki yapılara benzer şekilde inşâ edilmiş olup eyvan içinde suyun olduğu ve eyvan önündeki havuzlarda suyun toplandığı tasarımlardır. Söz konusu düzenlemelerin bir arada kullanıldığı varyasyonlara da rastlamak mümkündür. Diyarbakır evlerinde, özellikle XIX. yüzyıldan günümüze ulaşmış târihî konutlarda kare, dikdörtgen, dâire, çokgen ve oval, birbirinden farklı formlarda, sanatlı taş işçiliklerine sâhip çok sayıda havuz ve fiskeye düzenlemeleri yapılmıştır.

Urfa, Antep ve Maraş evlerinde ise sokaktan yüksek duvarla ayrılmış avlu içerisine girildikten sonra, genelde kuyular ve çok zengin taş işçiliklerine sâhip havuz uygulamaları görülmektedir. Mardin ve Diyarbakır evlerinde havuzlar bahçe kotunun altında yer almasına karşın, söz konusu bölgelerde bunun benzeri havuz uygulamalarının yanı sıra, şadırvan havuzlarına benzer yüksek taş, mermer havuzlar da yapılmıştır.

İç Anadolu'da Konya ve Kayseri evlerinde de sıcak mevsimlerde gündelik hayatın geçtiği evlerin bahçelerinde serinletme ve sesiyle dinlendirmeye yönelik havuzlar olduğu gibi bağ evi denilebilecek şehrin sayfiyesi olan bölümlerde küçük havuzlara ilâveten sulama havuzları da yer aldığı belirtilmektedir.

Ege bölgesinde kıyıda görecek

(üst) T. Allom, Kahvehâne. (alt) J. B. Vanmour, Sohbet, XVIII. yüzyıl başları.

Sarayların dışında idâreci ve üst zümre mensuplarının konaklarında, özellikle misâfirlerin kabul edildiği selâmlık bölümlerinde süs havuzlarının varlığı bilinmektedir.

içeride yer alan Muğla'da, evlerin avlularındaki havuzlar ilginç bir sistemle birbirine bağlanmış görünmektedir. Buna göre şebekenin düzenine bağlı olarak su, bir evin havuzunu doldurduktan sonra yandaki diğer evlerin havuzuna doğru akmaktadır. Ayrıca geçen yüzyılda yapılan havuzların bir kısmının yalnızca süs amaçlı yapıldığı da tespit edilmiştir (Ekim, 2012).

Günümüze ulaşmış güzel ev içi havuz örneklerini barındıran Safranbolu da bu bağlamda çok değerlidir. Târihî Safranbolu evlerinin yazlık olarak kullanılan bölümlerinde, yerden 50-60 cm yükseklikte taş veya mermerden yapılmış havuzlar etrafında duvar diplerinde sedirlerin yer aldığı düzenlemeler yaşadığımız coğrafyadaki özgün örnekler arasında yer alır. Evlerin bahçelerinde yer alan selâmlık köşklarinin ana oturma alanında havuzlar bulunmaktadır. Yine bâzı evlerde alt katta yer alan selâmlık odalarında da havuzlar vardır. Safranbolu'nun içinde ve Bağlar bölgesinde büyük konaklarda havuz, havuzun etrafını çevreleyen sedirler, kahve ocakları, mekânın ahşap tavanları, kalem işi süslemeler bu yapılarıdaki zevk inceliğini göstermek bakımından da işlevseldir. R. Günay, *Safranbolu Evleri* kitabında, Safranbolu'da Asmazlar adıyla bilinen konakta ve Bağlar'da yer alan Rauf Beyler Evi'nde bu emsal örneklerden söz etmektedir.

Osmanlı idârecileri, havuzları yaşadıkları mekânların içerisine ve bahçesine inşa etme gibi geçmişten gelen bir geleneği geliştirerek kullanmışlardır. Osmanlı'nın başkenti olmuş şehirlerde ve şehzâdelerin yaşadığı Amasya, Manisa gibi şehirlerde inşa edilmiş saray yapılarının içerisinde havuzların olduğu bâzı minyatür ve seyyah anlatımlarından bilinmektedir. Osmanlı'nın son başkenti İstanbul'da inşa ettiği iki saraydan birisi olan Üsküdar Sarayı ve Topkapı Sarayı'nda da sözü edilen havuzlara rastlanır. Günümüzde yalnızca Topkapı Sarayı içerisinde inşa edilen havuz, selsebil, çeşmeler bize kadar ulaştığı için bu konudaki zengin uygulamaların hepsinden söz etmek mümkün değildir.

İstanbul'da yapının içinde veya bahçesinde yer alan havuz benzeri su mîmârî örnekleri, saraylardan

köşklere, yalılardan ahşap konutlara kadar çok sayıda bulunmaktadır. Bu su yapıları, yapıldıkları devrin niteliğine bağlı olarak farklı mîmârî üslûplara göre biçimlenmiştir. Lâle Devri'ne kadarki süreçte klasik Osmanlı mîmârî anlayışına uygun kare dikdörtgen ve çokgen formlu havuzlar yaygınken tâkip eden yıllarda hâkim barok, ampir vb üslûplara sâhip dâiresel, elips formlarda havuzlar, selsebiller ve çeşmeler yapı süsleri olarak uygulanmıştır. Özellikle Lâle Devri'nde Kâğıthâne'de inşa edilen köşkler ile Boğaziçi'ndeki yalılarda mekâna güzellik katması için çeşitli su oyunlarına mürâcaat edilmiştir. XIX. yüzyıla gelinceye değin yapılarda kullanılan su ile ilgili unsurlarda, genelde suya hareket kazandıran tekniklere rastlanırken XIX. yüzyıl içerisinde yapılan sun'î gölet ve havuzlarda durgun suyun kullanıldığı görülmektedir.

Saray yapıları dışında idâreci ve üst seviyedeki kişilerin konutlarında, özellikle misâfirlerin kabul edildiği selâmlık bölümlerinde havuzların varlığı bilinmektedir. Günümüze kısmen ulaşan Amcazâde Hüseyin Paşa Yalısı, yapı içerisine inşa edilmiş havuz uygulamasının en güzel örneklerinden birisine sâhiptir. İstanbul'daki en eski ahşap yapılardan birisi olduğu düşünülen Amcazâde Yalısı, XVII. yüzyılın sonuna doğru inşa edilmiştir. Harem ve selâmlık bölümüyle birlikte büyük bir kompleks olan yalıdan günümüze, selâmlık bölümünün bir parçası olan dîvanhâne ulaşabilmiştir. Dîvanhâne bölümü, düzen olarak üç yönde eyvânı olan ve ortada birleşen plan anlayışına uygun olarak tasarlanmıştır. Böylece yalıdan boğaza üç yönde bakış imkânı sağlanmıştır. Öte yandan üç eyvânı bu hacimleri birleştiren ana mekânın ortasına ise mermerden kare formlu, ortasında suyun aktığı zarif şekilde işlenmiş mermer bir tabla yerleştirilmiştir. Dîvanhânenin boğaz kenarındaki zarif konumlanışı, yapının içerisinde de sürdürülmüştür. Yapı hem içeriden hem dışarıdan suyla ilişki kurmaktadır; dışarıda boğazın akıntısı, içeride havuzun üzerinden akan su ile tamamlanmaktadır. Dîvanhânenin kendisi gibi ortadaki havuz da şiiresel bütünselliğin bir parçasıdır.

Boğaziçi'nde Amcazâde Yalısı'ndan neredeyse yüzyıl sonra, XVIII. yüzyıl sonuna doğru inşa edilen Emirgân Şerifler Yalısı da öncekine benzer şekilde selâmlık bölümünün ortasında yer alan havuzu ile günümüze ulaşmıştır (Erdenen, 2006). Yalı deniz kenarında iken günümüzde açılan sâhil yolu nedeniyle içeride kalmıştır. Şerifler Yalısı selâmlık bölümü de Amcazâde Yalısı ile benzer biçimde ortada havuzun yer aldığı üç yanda eyvanların yer aldığı plan düzenine sâhiptir. Şerifler Yalısı, yapıldığı dönem İtibârîyle "Osmanlı baroğu" denilen üslûba ve tezyînâta sâhiptir. Söz konusu yaklaşım salonun ortasında yer alan havuzda da kendini zarif şekilde gösterir. Selâmlık içerisinde yer alan duvar çeşmesi de barok üslûbun izlerini taşımaktadır. Selâmlığın harem yönündeki bölümünde oturanların bahçeye baktığı yönde ikinci bir havuzla, yapının suyla kurduğu ilişki pekiştirilmiştir.

İstanbul yapılarında yer alan havuzların tam olarak hepsinden söz edebilmek, bu yazının sınırlarını aşar. Geçmişten günümüze ulaşabilen yapılardan hareketle, suyun yalnızca temel ihtiyaçlar için değil, günlük hayatı âdetâ cennet metaforlarını andıracak biçimde güzelleştirmeyi amaçlayan estetik uygulamalarla birlikte kullanıldığına da şahit olmaktadır.

KAYNAKLAR

- 1 Arat, Y., *Geleneksel Türk Evi İç Mekan Donatılarının Antropometrik Verilere Dayalı Analizi*, 2011.
- 2 Büyükmihçi, G., *Kayseri'de Yaşam ve Konut Kültürü*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, yayın no: 148, Kayseri, 2005.
- 3 Çağlayan, M., "Geleneksel Mardin Kasırlarının Mimari Özellikleri ve Korunması Üzerine Bir Yöntem Araştırması", Dicle Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2010.
- 4 Dalkılıç, N. ve Bekleyen, A., "Geçmişin Günümüze Yansıyan Fiziksel İzleri: Geleneksel Diyarbakır Evleri", *Medeniyetler Mirası Diyarbakır*, ed. İrfan Yıldız, Diyarbakır Valiliği Kültür ve Sanat Yayınları, 3, Diyarbakır, 2011.
- 5 Eldem, S. H., *Boğaziçi Yalıları*, c. I-II, Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, 1994.
- 6 Ekim, E., "Türk Evinde Yaşam Alanı: Avlu", İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2012.
- 7 Erdenen, O., *Boğaziçi Sahilhaneleri-II Avrupa Yakası*, Kültür Yayınları AŞ, İstanbul, 2006.
- 8 Günay, R., *Safranbolu Evleri*, Yem Yayın, yayın no: 94, İstanbul, 2003.
- 9 Schumm, C., *Feng Shui Im Krankenhaus Architektur und Heilung*, Springer-Verlag Wien Gmbh, Wien - Newyork, 2004.
- 10 Roszbach, S., *Interior Design with Feng Shui*, Penguin Books, 1991.
- 11 Tamer, C., *Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı ve Onarım Serüvenleri ile Amcazade Hüseyin Paşa Manzumesi Restorasyonu (1957- 1963)*, Turing Yayınları, İstanbul, 2001.